

ОСОБЛИВОСТІ ВІДАНТРОПОНІМНИХ ОЙКОНІМІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ (НА МАТЕРІАЛІ КІРОВОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ)

Черноус О. В. Особливості відантропонімних ойконімів Кіровоградської області (на матеріалі Кіровоградського району).

У статті проаналізовані шляхи формування та лексико-семантичні особливості ойконімів, утворених від особових назв людей (антропонімів), визначені їхні структурні групи, варіанти в синхронії та діахронії, подані статистичні характеристики окремих типів.

Ключові слова: відантропонімний ойконім, варіанти в синхронії та діахронії, твірна основа, суфіксація.

Черноус О. В. Особенности отантропонимных ойконимов Кировоградской области (на материале Кировоградского района).

В статье проанализированы пути формирования и лексико-семантические особенности ойконимов, образованных от личных имен людей (антропонимов), определены их структурные группы, варианты в синхронии и диахронии, представлены статистические характеристики отдельных групп.

Ключевые слова: отантропонимный ойконим, варианты в синхронии и диахронии, образующая основа, суфиксация.

Chornous O. Kirovograd region deanthroponym place name's peculiarities (based on the Kirovohrad region).

This article analyzes the formation ways and lexical-semantic features of deanthroponym place names, some structural groups, variations in synchrony and diachrony are defined, statistics is submitted.

Key words: deanthroponym place name, variations in synchrony and diachrony, derivation stem, suffixes.

За свідченнями істориків та краєзнавців, територія сучасної Кіровоградщини віддавна заселена представниками різних народів і культур, які впродовж багатьох століть змінювали одне одного в результаті військових завоювань, міграційних та суспільно-політичних процесів [8]. Зокрема виявлені на цих землях археологічні знахідки підтверджують, що вже в XIV–XII ст. до нашої ери тут існували поселення, мешканці яких займалися хліборобством і скотарством, були задіяні на металургійних роботах. У наступні історичні проміжки регіон також неодноразово обирався місцем осілого або тривалого перебування киммерійцями, скіфами, половцями тощо [8]. З XVI ст. почалося освоєння краю козаками, що, на нашу думку, не могло не знайти свого відображення в ойконімній лексиці того періоду. Але оскільки козацькі поселення нерідко були тимчасовими, до того ж часто руйнувалися, то відомостей про них майже не збереглося. У документах Російської імперії за 1868 р., які містять загальні відомості про Херсонську губернію, згадуються лише кілька населених

пунктів цього регіону, що виникли до середини XVIII ст. [7, XLIII]. З-поміж них територіально найближчими до Кіровоградського району є слобода *Плоска* на лівому березі балки Серебрянки поблизу р. Чути, сц. *Богданівка*, с. *Знам'янка* на балці Рудій та с. *Дмитрівка* на р. Інгульці. Інші історичні джерела також підтверджують, що більшість поселень сучасної Кіровоградської області, особливо її центральної частини, утворилася не раніше XVIII ст., тож і їхні назви є відносно молодими [4]. Саме вони можуть бути цікавим матеріалом для лінгвістичних студій, що підтверджують численні вітчизняні й зарубіжні ономастичні розвідки та дисертаційні роботи, у яких всебічно та ґрунтовно проаналізовані ойконімікони Івано-Франківської (В. Яцій), Харківської (Ю. Абдула), Сумської (О. Іваненко), Полтавської (А. Лисенко) областей.

На відміну від них, ойконімія Кіровоградської області досі залишається малодослідженою. Значна частина ономастичних праць, зокрема Д. Бучка, З. Купчинської, В. Котович, Л. Радьо, Л. Дикої, присвячена аналізу структурних моделей, характерних насамперед для найдавніших ойконімів України, яких на території Кіровоградщини небагато. Деякі елементи регіонального ойконімікону вивчалися в межах ареальних досліджень, наприклад, номени з формантами -ець, -иця (Н. Михайличенко), -ани, -яни (І. Царалунга), з християнськими (М. Мриглод) та слов'янськими (І. Волянук) іменами в основах. Проте ойконімікон Кіровоградського регіону загалом ще не був об'єктом комплексного лінгвістичного аналізу, тому вважаємо за необхідне дослідити історію його формування, здійснити лексико-семантичний аналіз твірних основ, установити антропоніму, топоніму, гідроніму та апелювативну базу для творення назв населених пунктів, описати статистичні спостереження над різними типами ойконімів. Саме цим і зумовлена актуальність розвідки.

Об'єктом цієї наукової статті були обрані назви населених пунктів Кіровоградського району, зафіксовані в електронному довіднику з адміністративно-територіального устрою України, який складено за офіційними матеріалами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад.

Попередній аналіз зібраного матеріалу засвідчив значну кількісну перевагу ойконімів, мотивованих антропонімами, тому основну увагу зосереджено саме на цій домінантній групі. Джерельною базою нашого дослідження слугували довідники адміністративно-територіального поділу України, Списки населених пунктів Херсонської губернії 1859 р., 1868 р., 1896 р., Списки землевласників Єлисаветградського уїзду 1908–1909 рр., Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії, а також картографічні матеріали, з-поміж яких особливу цінність становлять військово-топографічні карти 1868 р. Задля аналізу зібраного матеріалу використовувалися красзнавчі енциклопедії, різноманітні географічні, тлумачні, ономастичні словники, результати дисертаційних робіт з ономастики та історії.

Сучасний Кіровоградський район – це адміністративно-територіальна

одиниця Кіровоградської області, центром якої є місто Кіровоград (колишній Єлисаветград). Усього до складу входять 75 населених пунктів. Шляхи виникнення назв багатьох із них тісно пов'язані з історією заселення краю, тому вважаємо за необхідне надати короткий історичний екскурс.

Інтенсивна колонізація степу почалася 1752 р. у зв'язку з переселенням на цю територію сербів, а пізніше – болгар, чорногорців, молдован, угорців, греків тощо для формування різних військових укріплень [8]. Одночасно з цим відбувалося виселення понад 4000 місцевих українських сімей далі на південь, які повинні були звільнити вже обжиті місця для чужинців. Новоприбулі військовики активно заселялися на нових землях, закладали нові поселення та освоювали суміжні території. Назви найчастіше обирали з лексем рідних мов, які відображали реалії життя їхніх носіїв. Можливо, за їхнього сприяння в ойконімній системі Кіровоградського району з'явився відгідронімний ойконім *Адджамка*, походження якого науковці пов'язують із тюркською семою «гіркий».

Засновниками кількох населених пунктів були втікачі з Російської імперії, які спочатку обирали цю місцевість для переховування від влади, а з 50-х рр. XVIII ст. уже на законних підставах оселялися на території регіону [8; 4, с. 361–366]. Під час вибору назви надавали перевагу тим, семантика твірної основи яких співвідносилася з поняттями, традиційними для російської та загальнослов'янської культури. Так, у 50-х рр. старовіри з Курської губернії заснували поселення *Калинівка* [4, с. 361], дещо пізніше – с. *Червоний Яр* [4, с. 366], вихідці з Рязанської губернії – с. *Покровське* [4, с. 365], у цей же час з'являється с. *Клинци* (місто з однойменною назвою знаходимо на Брянщині Російської Федерації). Наприкінці XVIII ст. виникло с. *Черняхівка*, першими мешканцями якого були втікачі з Пензенської губернії [4, с. 366].

У 1755 р. дозволено переселятися на херсонські степи також вихідцями з польських земель – задніпровським українцям, запорозьким козакам, що згодом організували окремий Новокозацький полк [8]. 1760 року всі нові поселення степового краю презентували дві його частини – поселення Новосербського та Новокозацького полків, на межі яких була побудована в 1754 р. фортеця Св. Єлисавети. Ще з 1753 р. південніше фортеці виникли поселення українців, вимушених покинути місця свого проживання, відведені для іноземних переселенців Нової Сербії [8]. Указом 14 травня 1754 року ці поселення стали сотенними слободами Слобідського козачого полку.

Наукові історичні дослідження свідчать, що на той час старшини слобідських полків поєднували службу з господарською діяльністю, отже, зосереджували у своїх руках не лише управління, а й значні земельні ресурси, які вони одержували замість жалування [3]. Їм дозволялося заводити на своїх землях господарства – млини, хутори, винокурні, торгівельні промисли тощо, що фактично перетворювали цей прошарок в

окремий стан землевласників. Ліквідація 1775 року Запорозької Січі дозволила урядові приступити до масових роздач запорозьких земель [6]. Здебільшого вони надавалися представникам місцевої чиновницької і військової верхівки та столичним вельможам, а також козацькій старшині, що перейшла на службу до російської армії. Відповідно до рангів вона отримувала офіцерські звання, дворянство. Усі ці заходи прискорювали заселення краю та сприяли утворенню сіл і слобід, назви яких часто відображали належність новим власникам і мали у своїй основі їхні імена й прізвища.

Обсяг таких відантропонімних ойконімів регіону значно перевищує відсоток онімів інших груп – 31 номен (41%).

В основі 13-ти назв засвідчені прізвища засновників або власників цих земель (42 % від усіх відантропонімних ойконімів): *Бережинка* (поручик Бережинський), *Кандаурове* (суддя, секунд-майор О. А. Кандауров), *Андросове* (родина Андросових), *Рожнятівка* (спадкоємці підполковниці Рожнятівської), *Вишняківка* (поручик Вишняков), *Миронівка* (майор Миронов), *Карлюгіва* (член суду, колезький асесор А. Т. Карлюгін), *Шостаківка* (станція Шестакова), *Аврамівка* (прапорщик Аврамов), *Медерове* (підполковник Л. Медер), *Демешкове* (капітан С. П. Демешков), *Созонівка* (ротмістр С. В. Созанов), *Соколівське* (поміщик Соколов-Бородкін). Зауважимо, що не всі з означених ойконімів є первинними: у багатьох випадках вони замінили ті номени, які траплялися в межах невеликого ареалу кількаразово, наприклад, розрізнити два населених пункти під назвою Олександрівка допомагало прізвище власника, тому в різних писемних джерелах та на картах зафіксоване своєрідне уточнення – *Олександрівка 1* (Андросових) і *Олександрівка 2* (Рожнятовського). Пізніше обидва розмовні варіанти зазнали структурних змін і стали офіційними назвами. Трапляються й інші випадки діахронічних лексичних варіантів, наприклад, ойконіми *Зарудні Байраки* (Медерова) → *Медерове*, *Вершино-Северинка* (структурний варіант *Вершино-Северинівка*, лексичний варіант *Мала Северинка*) → *Кандаурове*, *Писарівка* → *Бережинка*.

До відантропонімних ойконімів, в основі яких лежать прізвища, також зараховуємо назви на кшталт *Клищі*, *Крупське*, *Шевченкове*. Як уже зазначалося, с. *Клищі* було засноване в середині XVIII ст. переселенцями з Російської імперії, причому в сучасній Брянській області існує однойменний адміністративний центр. Історія російського міста засвідчує, що слободу *Клищі* в 1707 р. заснували селяни-старообрядці і назвали її прізвищем перших поселенців (Клинець у формі множини) [5]. Очевидно, засновники українських *Клищів* були вихідцями з цієї російської слободи й зберегли її назву на нових землях. Деяко складнішою є історія перейменування с. *Крупське*. Відомо, що воно виникло наприкінці XVIII ст. й до 50-х рр. XIX ст. мало назви *Ахтове*, *Карлівка* [4, с. 362]. Військово-топографічні карти 1868 р. та 1896 р. також фіксують обидва ойконіми, причому основним вважається лексичний варіант *Карлівка*, тоді як номен *Агтівка* вживається для

уточнення, конкретизації. Означені назви мають відантропонімне походження, причому основа першої з них утворена від імені власника, а друга – його прізвища (ротмістр Карл Андрійович Агт). У наступні десятиліття в джерелах презентовано лише один ойконім – *Карлівка*. У ХХ ст. його було замінено новим лексичним варіантом – *Крупське*, що, ймовірно, мало певне політичне підґрунтя. Номен *Шевченкове* також з'являється в ойконімній системі регіону лише в минулому столітті і має відантропонімне походження.

Більшість означених номенів утворилася способом суфіксації:

1) -івк (а) (Вишняківка < ОН Вишняк + -івк (а); Корлюгівка < Корлюг + -івк (а) < особова назва (далі – ОН) Корлюгін). До цієї групи також відносимо ойконіми, утворені на базі посесивних утворень на -ів, -ов, а саме Миронівка < Миронів + -к (а) < ОН Миронов; Шостаківка < Шостаків + -к (а) < ОН Шестаков; Аврамівка < Аврамів + -к (а) < ОН Аврамов; Сосонівка < Сосонів + -к (а) < ОН Созанов;

2) -к (а) (Бережинка < Бережин + -к (а) < ОН Бережинський);

3) -ов (е) (Медерове < ОН Медер + -ов(е); Шевченкове < ОН Шевченко + -ов(е));

4) -ськ (е) (Соколівське < Соколів+ -ськ (е) < ОН Соколов).

Трапляються також флексійні утворення на кшталт Кандаурове < ОН Кандауров + -е; Андросове < ОН Андросов + -е; Демешкове < ОН Демешков + -е.

Чимало назв твірними основами має церковно-християнські чоловічі та жіночі імена: *Володимирівка, Олександрівка, Іванівка, Ганнинське, Дар'ївка, Миколаївка, Назарівка, Оленівка, Катеринівка, Овсяниківка, Олексійка, Петрове, Федорівка, Павло-Миколаївка*. Ці номені утворені за допомогою суфіксів, причому абсолютна більшість має у своїй структурі суфікс -івк(а): *Григорівка* < ОН Григорій, *Олександрівка* < ОН Олександр, *Іванівка* < ОН Іван, *Дар'ївка* < ОН Дарія, *Миколаївка* < ОН Микола, Миколай, *Назарівка* < ОН Назар, Назарій, *Оленівка* < ОН Олена, *Катеринівка* < ОН Катерина, *Овсяниківка* < ОН Овсяник, *Олексійка* < ОН Олексій, *Федорівка* < ОН Федір. У сучасних ономастичних джерелах підкреслюється, що це відносно нова топонімна модель, поява якої спричинена діяльністю великих землевласників, тож максимальна кількість фіксацій онімів з таким суфіксом в основі спостерігається саме у ХVІІІ ст. у різних регіонах України [2, с. 168], що підтверджується й нашими спостереженнями.

Зауважимо, що с. *Овсяниківка* на карті Нової Сербії 1752 року з планом розміщення перших рот Новосербського військового поселення значиться як *Овсяникові буераки*. Першим у цьому складеному ойконімі був посесивний суфікс -ов(і). З часом другий компонент назви нівелювався, а її сучасний варіант має субстантивну форму із суфіксом -к(а).

В ойконімній системі району зафіксований також номен *Ганнинське*

з посесивним суфіксом -ин, який утворює присвійні прикметники від іменників. Село під такою назвою належало дружині генерала Ганні Всевозькій, тож цей факт з історичного минулого населеного пункту відображено в структурі ойконіма. Пізніше на посесивний був нарощений релятивний суфікс -ськ(е): *Ганнинське* < Ганнин + -ськ(е) < Ганн(а) + -ин < ОН Ганна.

Ще один ойконім цієї підгрупи утворений за допомогою додавання до основи християнського імені посесивного суфікса -ов(е) – *Петрове* < Петр(о)+-ов(е) < ОН Петро.

У різних джерелах, окрім офіційної назви населеного пункту, досить часто фіксувалися й неофіційні варіанти, які так і залишилися в цьому статусі, наприклад, с. Іванівка відоме під назвою *Нотбеківка* (імовірно, містить у своїй основі прізвище власника Нотбекова), с. Ганнинське – як *Стозівка*, *Ганнинське-Божеданівка*, с. Дар'івка – як *Чайкове* (за прізвищем власниці полковниці Дар'ї Чайковської), с. Миколаївка – як *Кордашеве*, *Кордашівка* (за прізвищем власника Кордашова), с. Катеринівка – як *Бошняківка* (за прізвищем майора Бошняка), с. Овсяниківка – як *Павлівське* (за прізвищем спадкоємців Павловських), с. Олексіївка – як *Савоїнка* (за прізвищем власниці Савоїни), с. Федорівка – *Сирітська*, *Драчева* (походження ойконіма не з'ясоване), с. *Петрове* – Стойкова (за прізвищем власника поручика Стойкова). Означені номени, як і офіційні варіанти, утворювалися шляхом додавання до основи прізвища відповідних суфіксів -івк(а), -к(а), -ов(е), -ев(е) з кількісною перевагою першого з них. Більш обмежено використовувався флексійний спосіб творення.

В ойконімній системі регіону засвідчені складні та складені номени, що мають у своїй структурі антропонім. Зазвичай це традиційні церковно-християнські чоловічі та жіночі імена: Григорій, Іван, Олена, Олександр, Володимир, Надія, Павло, Петро, Параска, Микола. У складних конструкціях вони посідають переважно постпозицію, наприклад, *Новогригорівка*, *Новоолександрівка*, *Новопетрівка*, *Нововолодимирівка*, *Любо-Надеждівка* або рідше – препозицію (*Івано-Благодатне*). У складених ойконімах так само трапляються і препозиція (*Паращине Поле*, *Миколаївські Сади*), і постпозиція (*Нова Павлівка*).

У матеріалах є складені ойконіми, обидва компоненти яких мають антропонімне походження, – *Олено-Косогорівка*, *Павло-Миколаївка*. Назву *Олено-Косогорівка* утворено шляхом об'єднання двох ойконімів *Оленівка* та *Косогорівка* після злиття цих поселень в одне. Основою першого з них є жіноче християнське ім'я Олена, другого – прізвище власників Косогорових. Інший ойконім *Павло-Миколаївка* у своїй основі має два чоловічих церковно-християнських наймення *Павло* та *Микола*.

У семантичному аспекті переважають поєднання двох ад'єктивно-іменних компонентів, перший з яких має значення «новий», а другий – відповідне чоловіче ім'я: *Новогригорівка*, *Новоолександрівка*, *Новопетрівка*,

Нововолодимирівка, Нова Павлівка. Два ойконіми є поєднаннями особового імені та лексеми на позначення якісної ознаки «любий», «благодатний»: **Любо-Надеждівка, Івано-Благодатне.** Зауважимо, що компонент, який указує на якісну ознаку, не в усіх випадках стосується особового імені. Так, складний ойконім **Івано-Благодатне**, як і **Олено-Косогорівка**, утворився шляхом об'єднання двох назв в одну внаслідок злиття населених пунктів.

Отже, відантропонімі ойконіми Кіровоградського району презентовані двома основними групами: оніми, в основі яких лежать прізвища власників або засновників населеного пункту, та оніми, мотивовані особовими іменами людей. Структурно зафіксовані назви поділяються на прості, складні й складені з кількісною перевагою перших. Для творення абсолютної більшості відантропонімічних ойконімів використовувався суфікс -івк(а), рідше – суфікси -ов(е), -ев(е), -к(а), -ин та флексія -е.

Література

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 143 с.
2. Воляннюк І. Ойконіми Північної Тернопільщини зі слов'янськими іменами в основах / І. Воляннюк // Вісник Львівського університету. Серія філол. – 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 162–171.
3. Дідик С. С. Адміністративно-територіальний та військовий устрій Новослобідського козацького полку після реформування 1761 року / С. С. Дідик // Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – К. : Академперіодика, 2003 р. – С. 214–217.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.
5. Клинци [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
6. Пірко В. Заселення і господарське освоєння Степової України в 16–18 ст. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
7. Список населенных мест Херсонской губернии по сведениям 1859 г. / Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел. – Спб : Типография Карла Вульфа, 1868. – 189 с.
8. Шляховий К. Історія формування Кіровоградської області / К. Шляховий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.kr.ua/kray/shlachhovoy/form.html>

Перелік використаних джерел

1. Адміністративно-територіальний устрій / Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua>
2. Адрес-Календарь Херсонской губернии на 1866 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://todovoyeugnezdo.narod.ru>
3. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т. II. Елисаветградский уезд. (статистико-экономическое описание уезда). Херсон: Типография М. К. Аспера (бывш. Ващенко, Потемкинская ул. д. № 9), 1886. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.kr.ua/elib/index.html>
4. Описание смежных уездов Херсонской губернии Генерального плана Александрійского уезда Ч. I–III / Олександрійський уїзд / План Генерального межування Херсонської губернії 1766–1861 рр. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://kartowik.ru/gubern/herson.html>

5. Описание смежных уездов Херсонской губернии Генерального плана Елисаветградского уезда Ч. I–V / Єлисаветградський уїзд / План Генерального межування Херсонської губернії 1766–1861 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kartowik.ru/gubern/herson.html>

6. Список должностных лиц Вознесенской губернии на 1796 г. (по данным Месяцеслова и Общего штата Российской империи на 1796 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rodovoyegnezdo.narod.ru>

7. Список должностных лиц Херсонской губернии на 1807 г. (по данным Месяцеслова и Общего штата Российской империи на 1807 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rodovoyegnezdo.narod.ru>

8. Список должностных лиц Херсонской губернии на 1826 г. (по данным Месяцеслова и Общего штата Российской империи на 1807 год) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rodovoyegnezdo.narod.ru>

9. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении / Губернский статистический комитет. – Херсон : тип. Губернского Правления, 1896. – [2], XXIV, 544 с.

10. Список населенных мест Херсонской губернии по сведениям 1859 г. / Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел. – Спб : Типография Карла Вульфа, 1868. – 189 с.

11. Трьохверстова військова топографічна карта / XXVI–10, XXVI–11, XXVI–12 (редакції 1855 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kartowik.ru>